

KS. ANTONI KIEŁBASA SDS

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-DUSZPASTERSKA KS. JÓZEFA GOTTSCHALKA (1904-1996)

W niedzielę 4 lutego 1996 roku zmarł w Niemczech ks. prał. dr Józef Gottschalk, wybitny i rzetelny śląski historyk, hagiograf i pedagog. Był ostatnim przedstawicielem przedwojennej śląskiej generacji historyków. Po roku 1945 nadal pracował naukowo nad dziejami Śląska. Wprawdzie nie należał do etatowych pracowników Uniwersytetu Wrocławskiego, ale jego dorobek naukowy i długoletnia praca dydaktyczna wśród młodzieży zapewniły mu wielki szacunek w gronie ludzi nauki i wychowanków. Ks. J. Gottschalk, po wyjeździe ze Śląska w 1946 roku, dzięki swojej pracy stał się wkrótce dla wysiedlonych Niemców ucieleśnieniem tego, czym dla każdego człowieka jest ojczyzna. Tę sytuację obrazowo przedstawił wybitny śląski teolog i historyk Józef Wittig (1876-1949)¹, w sposób następujący: „Kiedy człowiek zostanie pozbawiony ojczyzny, domu rodzinnego, czuje się na obczyźnie źle tak długo, dopóki nie urządzi sobie *eine Heimatecke*. Może to być szafa lub skrzynia z rzeczami przywiezionymi z ojczyznanego kraju” Ks. J. Gottschalk był dla wysiedlonych ze Śląska Niemców właśnie taką „szafą”

---

¹ Pochodził z miejscowości Słupiec k. Nowej Rudy. Po zdaniu matury w Kłodzku studiował na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie jako diakon w 1903 r. zrobił doktorat z teologii. Pracował w duszpasterstwie w Lubaniu, Paczkowie i we Wrocławiu przy kościele NMP na Piasku. Habilitował się w 1909 r. w zakresie nauk historycznych i już w 1910 r. musiał podjąć wykłady po prof. Maksymilianie Sdralku (1855-1913). Prowadził zajęcia z historii Kościoła w starożytności, z patrologii i historii sztuki. W 1915 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. Do 1925 r. wraz z prof. F. Seppeltem wydawał: „Breslauer Studien zur historischen Theologie” Popadł w konflikt z władzą kościelną, został ekskomunikowany i dopiero w 1946 roku powrócił do jedności ze wspólnotą Kościoła katolickiego. Wyjechał ze Śląska do Niemiec, gdzie zmarł 22 VIII 1949 r. Życiem i działalnością naukowo-publicystyczną ks. Wittiga zajął się ks. prof. Alojzy Marcol w pracy habilitacyjnej: „Josepha Wittiga teologia narratywna” Wrocław 1987, ss. 344. Por. E. K l e i n e i d a m, *Die katholisch-theologische Fakultät der Universität Breslau 1811-1945*, Köln 1961, s. 158.

Szacunek, jakim się cieszył, zdobył dzięki pracy naukowej i pedagogicznej. Jego pasją życiową była historia²

Rodzice pochodzili z Kotliny Kłodzkiej. Ojciec Maksymilian był nauczycielem i kantorem, a matka Maria z domu Reinelt zajmowała się prowadzeniem domu i wychowaniem dziewięciorga dzieci. Mieszkali w Miliczu, gdy 7 marca 1904 roku przyszedł na świat ich najstarszy syn, Józef. W rodzinnym mieście pozostawał do jedenastego roku życia. Wiosną 1915 roku zamieszkał w biskupim konwikcie we Wrocławiu: był uczniem Gimnazjum Św. Macieja i należał do chłopięcego chóru katedralnego. W 1923 roku, po zdaniu matury, studiował filozofię, historię i teologię we Wrocławiu i w Wiedniu. Święcenia kapłańskie przyjął z rąk kard. A. Bertrama w dniu 29 stycznia 1928 roku. Najpierw pracował jako nauczyciel religii w Zabrze na Górnym Śląsku. Potem powrócił do Wrocławia na stanowisko wikariusza przy parafii św. Maurycego, co mu ułatwiło podjęcie archiwalnej kwerendy w zakresie tematyki obejmującej sprawę będące przedmiotem planowanej pracy doktorskiej. Jeszcze jako student zainteresował się historią rodzinnego miasta. W latach dwudziestych mógł się wykazać kilkoma publikacjami³ o znaczeniu lokalnym. Ukoronowaniem jego naukowych badań na temat Milicza była praca doktorska: „Przyczynki do dziejów powiatu milickiego pod względem prawnym, osadnictwa i gospodarki do 1648 roku”, przedstawiona na wydziale filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. W dniu 10 lutego 1930 roku, po zdaniu egzaminów z historii, nauk pomocniczych historii i historii sztuki, odbyła się obrona jego pracy doktorskiej. Po Wielkanocy tego roku przyjął funkcję nauczyciela religii w seminariach nauczycielskich w Opolu i w Gliwicach prowadzonych przez zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame. W tym też czasie przygotowywał się do państwowego egzaminu dla nauczycieli szkół wyższych. Jako główne przedmioty wybrał: nauczanie religii, historię i historię sztuki. Egzamin zdał pomyślnie w dniach 24 i 25 października 1930 roku. Po dwóch latach stażu, zdał w Opolu w dniu 1 kwietnia 1932 roku, egzamin z pedagogiki i na tej podstawie otrzymał stanowisko młodszego profesora gimnazjalnego. W 1934 roku przeniósł się na stałe do Wrocławia, gdzie uczył w gimnazjum króla Wilhelma i w gimnazjum króla Fryderyka. Praca pedagoga, łączona z badaniami historycznymi nie zadowoliła w pełni młodego kapłana. Szukał nowego doświadczenia w pracy parafialnej. Dlatego w dniu 27 marca 1935 roku został administratorem parafii w Wierzbicach koło Wrocławia. Tam

---

² J. K ö h l e r, *Zum Tod des schlesischen Kirchenhistorikers Joseph Gottschalk*, Tübingen, 8 V 1996 r. (maszynopis 1-6). Autor wspomnienia jest redaktorem rocznika „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”

³ M. K o g u t, *Historia Kościoła okręgu milickiego*, Milicz 1996, wykaz opracowań, s. XII.

wykazał się talentem organizacyjnym, odnawiając XV-wieczny kościół i budynki należące do parafii. Po pewnym czasie dostrzegł, że posługa wiernym rozproszonym w 17 wioskach oraz dojazd do odległego o 10 km kościoła filialnego w Kwieciszowie, pozostawia mu niewiele wolnego czasu dla pracy badawczej. Stąd poprosił o przeniesienie do mniejszej parafii w pobliżu Wrocławia. W dniu 1 października 1943 roku został proboszczem w Krynicznie, miejscowości położonej na trasie Wrocław – Trzebnica. Tu miał zamiar napisać trzypięciotomowe dzieło pt. „Historia diecezji wrocławskiej”

Wydarzenia wojenne nie pozwoliły na zrealizowanie tych ambitnych planów. W dniu 19 stycznia 1945 roku dolnośląski gauleiter Karl Hanke wydał rozkaz ewakuacji ludności cywilnej, zamieszkałej po prawej stronie Odry. Ks. Gottschalk wraz ze swoją siostrą Elżbietą, która od podjęcia przez niego pracy parafialnej prowadziła mu dom, opuścił pod koniec stycznia Kryniczno, by znów wrócić do niego w maju tego roku. Parafia Kryniczno, wskutek napływu ludności polskiej i przejmowaniu przez katolików w wielu wioskach kościołów protestanckich, terytorialnie powiększyła się. Z wiosną 1946 roku należało do niej 12 wiosek, zamieszkałych przez 800 Polaków i już tylko przez 26 Niemców. W tej sytuacji ks. Gottschalk uświadomił sobie konieczność zrezygnowania z pracy na Śląsku. W dniu 15 kwietnia 1946 roku napisał list do administratora apostolskiego ks. Karola Milika⁴, wyjaśniając powody wyjazdu na Zachód. Kiedy w Niedzielę Palmową zjawił się w Krynicznie ks. Motyka spod Tarnowa, ks. J. Gottschalk, wraz ze swoją siostrą, opuścił Kryniczno w Wielkim Tygodniu.

Najpierw osiedlili się w Braunsweig na terenie diecezji Hildesheim, gdzie Gottschalk przyjął obowiązki wikarego w parafii oraz opiekę nad młodzieżą akademicką. Nadto w Akademii Pedagogicznej im. I. Kanta wykładał zagadnienia z zakresu religii katolickiej. Brak etatu w gimnazjum był przyczyną tego, że po roku pracy w Braunsweig ks. Gottschalk przeniósł się do Fuldy gdzie został profesorem w Gimnazjum Św. Winfrieda. Wybór Fuldy był związany z możliwością korzystania z miejscowych bibliotek. Tutaj znalazł swoją nową ojczyznę. W pięknie urządzonej domu, gdzie mieszkał wraz z rodzicami i siostrą, zdołał utworzyć bogaty księgozbiór jako warsztat pracy. Z tęsknoty za pracą parafialną przez kilka lat dojeżdżał rowerem do kościoła w Lütterz. Jednakże wojenne przeżycia i ciężka praca w szkole wpłynęły na jego zdrowie bardzo negatywnie, tak że w dniu 1 października 1962 roku poszedł na przedwczesną emeryturę. Z badań naukowych jednakże nie zrezygnował.

---

⁴ List J. Gottschalka do K. Milika, Kapsdorf (Kryniczno), 15 IV 1946 r. kanclerz Kurii Arcybiskupiej ks. A. Przybyła przesłał list ks. dziekanowi W. Bochenkowi w celu zabezpieczenia posługi duszpasterskiej i majątku kościelnego. Archiwum Dekanatu Trzebnica.

W uznaniu jego zasług na polu religijnym papież Jan XXIII odznaczył ks. Gottschalka 11 grudnia 1959 roku godnością prałata. Władze świeckie za pracę dydaktyczno-naukową wyróżniły go 13 sierpnia 1987 roku Wielkim Krzyżem Zasługi dla Niemiec. Jego osiągnięcia naukowe wpłynęły na decyzję senatu Uniwersytetu we Fryburgu w Bryzgowii, który 7 lutego 1974 r. uhonorował ks. Gottschalka doktoratem honoris causa Wydziału Teologicznego. W ostatnich latach swojego długiego życia, gdy zmarli jego rodzice i stale towarzysząca mu jego siostra Elżbieta, ks. Gottschalk mieszkał u swoich krewnych w Seeheim-Malchen, gdzie też zmarł. Jego pogrzeb odbył się w dniu 9 lutego 1996 roku na cmentarzu Fulda-Neuenburg⁵

Ks. Józef Gottschalk należał do grona tych śląskich księży, którzy łączyli pracę duszpasterską z badaniami naukowymi. Debiutował w pracy naukowej już jako student historii we Wrocławiu. Pierwsze jego publikacje są związane z dziejami Milicza, co świadczy o wielkiej miłości autora do swej „małej ojczyzny” Był pierwszym historykiem, który zajął się dziejami Kościoła katolickiego w Miliczu i okolicy. Napisał krótką historię parafii Milicz i kilka artykułów o tematyce religijno-społecznej tego regionu⁶ W latach trzydziestych zakres jego badań znacznie się poszerzył. Drukowane wtedy przez ks. Gottschalka prace dotyczą dziejów Kościoła katolickiego na Śląsku w czasach nowożytnych. Tematem wiodącym były postacie pasterzy Kościoła Wrocławskiego w XIX wieku⁷

Po drugiej wojnie światowej zainteresowania Gottschalka poszły w kierunku hagiografii⁸ Jego bliski kontakt z sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy skierował go w stronę średniowiecza. Prawdziwą pasją tego historyka było dokładne poznanie życia św. Jadwigi i historycznego rozwoju jej kultu. W obydwu kwestiach zdołał on przełamać dotychczasowe, wąskie rozumienie roli Patronki Śląska w dziejach Europy. Ukazał św. Jadwigę na tle wydarzeń historycznych. Dzięki jego publikacjom, a zwłaszcza po wydaniu dzieła *St. Hedwig Herzogin von Schlesien*, Köln-Graz 1964 (ss. 359), pokolenia współczesne otrzymały nowy, pełniejszy obraz Świętej z odległego czasu. Pracując nad swoim życiowym dziełem w okresie trwania Soboru Watykańskiego II (1962 -1965) szukał w życiu i działalności św. Jadwigi tych elementów, które są potrzebne dzisiejszym ludziom. Jego obraz św. Jadwigi podbudowywał dążenia wielu Niemców i Polaków do wzajemnego przebaczenia

---

⁵ Ks. J. Gottschalk napisał w 1973 r. własny życiorys, którego pełny tekst zamieścił w swoim wspomnieniu ks. Köhler.

⁶ Por. przypis 3, oraz wstęp, s. 2.

⁷ „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, (1936-1941), t. 1-6.

⁸ W latach pięćdziesiątych zaczęły się ukazywać pierwsze prace Gottschalka na temat św. Jadwigi Śląskiej. Por. „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, (1950-1957), t. 8-15.

i pojednania. Rola Świętej jako mostu na którym spotykają się ludzie tak samo wierzący, została wyraźnie ukazana w listach biskupów polskich i niemieckich w 1965 roku, oraz we wspólnym ewangelicznym orędziu obydwu episkopatów, skierowanych do obydwu narodów w roku 1995. Efekty pracy ks. Gottschalka były wykorzystywane w prasie i przemówieniach hierarchów, działaczy religijno-społecznych i polityków. Stanowią one wielką pomoc w dążeniu do pojednania i w drodze do wspólnego europejskiego domu.

Zainteresowania historyków księżną Śląska i Polski istniały też w Polsce. Co więcej, już przed drugą wojną światową w Uniwersytecie Jagiellońskim powstała praca o św. Jadwidze Śląskiej. Jest to obszerna monografia, napisana przez urszulankę unii rzymskiej, s. dr Benignę Suchoń⁹. Na skutek wybuchu wojny światowej, a potem ze względu na brak funduszy, praca ta, niestety, nigdy nie została wydana w całości. Dzięki życzliwości ks. dra A. Schletza, założyciela i redaktora „Naszej Przeszłości”, dorobek naukowy s. Suchoń nie pozostał w szufladzie. Na ile pozwalały ramy objętościowe wspomnianego rocznika, praca ta została opublikowana pt. *Święta Jadwiga, księżna Śląska*¹⁰. Obydwie prace, s. Suchoń i ks. Gottschalka, należą pod względem merytorycznym do najlepszych współczesnych studiów o św. Jadwidze Śląskiej.

Przejawem wspólnego zainteresowania Niemców i Polaków osobą św. Jadwigi są uroczyste obchody jej 700-lecia kanonizacji w 1967 roku¹¹ i jubileuszu 750-lecia śmierci św. Jadwigi w 1993 roku¹².

---

⁹ *Jadwiga Śląska (1178/1180-1243), księżna śląska, święta*, w: *Hagiografia polska*, pod red. R. Gustawa, Poznań 1971, t. 1, s. 457-475.

¹⁰ „Nasza przeszłość”, Kraków 1980, t. 53, s. 5-132.

¹¹ Z inicjatywy ks. Wawrzyńca Bochenka SDS (1915-1996), kustosza sanktuarium trzebnickiego odbyła się w Trzebnicy 23 IX 1967 r. specjalna sesja naukowa. Wszystkie parafie pod wezwaniem św. Jadwigi w Polsce otrzymały relikwie swej Patronki. Por. A. K i e ł b a s a, *Kult św. Jadwigi w Polsce po 1945 r.*, w: *Święta Jadwiga Śląska*, Warszawa 1990, s. 92-94. Niemcy pochodzący ze Śląska odbyli w 1967 r. pielgrzymkę do Viterbo, gdzie odbyła się kanonizacja św. Jadwigi przez papieża Klemensa IV. Przywieziona przez nich marmurowa tablica, nawiązująca do kanonizacji w 1267 r. została wmurowana w ścianę miejscowej katedry. Następnie pielgrzymi udali się do Rzymu, gdzie papieżowi Pawłowi VI ofiarowali kielich, który przestał on do Trzebnicy.

¹² A. K i e ł b a s a, *Ludzie nauki o św. Jadwidze Śląskiej*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 2(1994) 1, s. 113-119; *Jadwiżański Rok Jubileuszowy w archidiecezji wrocławskiej z okazji 750-lecia śmierci patronki Śląska*, w: *Księga Jadwiżańska. Międzynarodowe Sympozjum Naukowe: „Święta Jadwiga w dziejach i kulturze Śląska”*, Wrocław – Trzebnica, 21-23 września 1993 roku, Wrocław 1995, Aneks II, s. 469-490; *Herzöge und Heilige. Das Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter. Katalog zur Landesausstellung im Kloster Andechs 13. Juli – 24. Oktober 1993*, Herausgegeben vom Haus der Bayerischen Geschichte, München 1993, ss. 272.

Ks. Gottschalk był cenionym badaczem naukowym. Współpracował z wieloma redakcjami pism naukowych. Był współautorem wielu zbiorowych publikacji. W latach 1968-1977 redagował „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte” Należał do Komisji Historycznej dla Spraw Śląska (Moguncja), współpracował z badaczami kultury Śląska (Würzburg) oraz z Instytutem ustanowionym dla badań nad dziejami Kościoła i kultury w Niemczech Wschodnich (Bonn, od roku 1984 Regensburg). W ramach akcji kościelnych należał do Dzieła Śląskich Księży. Był inicjatorem ufundowania nagrody im. kard. Adolfa Bertrama za zasługi w dziedzinie badań historycznych. Z upływem czasu nagroda ta została przekształcona w stypendium, zachęcające teologów-historyków do podejmowania badań naukowych nad wyznaczonymi przez komisję tematami.

W okresie pobytu na Śląsku ks. Gottschalk rozpoczął gromadzenie dokumentacji w celu napisania dziejów diecezji wrocławskiej w trzech tomach. Planu tego nie zrealizował, ale to co pozostawił ma swój ciężar gatunkowy: są to kamienie, czasem kamyczki, bardzo potrzebne dla wielkiej budowli. Fragmentaryczne opracowania, przyczynki wskazują kierunek dalszych poszukiwań naukowych. Szeroka znajomość faktografii historycznej Śląska zjednywała mu wielu studentów, których pracami dyplomowymi kierował.

Ks. Gottschalk nie tylko zajmował się nauką, ale nią żył. Przez swoje gruntowne badania lokalne potrafił ukazać ducha prostego ludu. Uważał, że dla historyka nie ma spraw małych. Wszystko co świadczy o życiu religijnym, zwyczajach i problemach społecznych ludzi, stanowiło przedmiot jego zainteresowań. Był dobrym znawcą ludzi i zawsze brał pod uwagę nieobliczalność człowieka, dlatego nigdy nie uważał historii za system zamknięty, w którym człowiek gubi swoją wartość, tożsamość. Starał się widzieć człowieka w szerokiej perspektywie, a to znaczyło dla Gottschalka umożliwienie mu bezpośredniego kontaktu z Bogiem. Szukał Boga w dziejach ludzi i narodów, a zwłaszcza w hagiografii, którą polubił najbardziej spośród wszystkich kierunków badań historycznych. W hagiografii znalazł szczególną pomoc w prowadzonej przez lata pracy dydaktyczno-wychowawczej wśród młodzieży i nauczycieli. W Fuldzie założył i kierował stowarzyszeniem katolickich nauczycieli religii w szkołach wyższego stopnia. Dla celów szkolnych opracował podręcznik „Dziejów Kościoła”, który od 1953 roku doczekał się siedmiu wydań. Ks. Gottschalk był autorem ponad 250 prac naukowych, w tym 19 publikacji książkowych¹³

---

¹³ Por. przypis 2.